

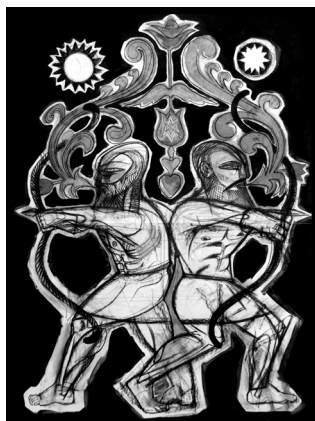
PAPP KLÁRA

HOFMANNSEGG GRÓF, AKI MEGSZERETTE A MAGYAROKAT

■ J. C. Hofmannsegg gróf (1766–1849) a 18. század végének egyetemet végzett európai utazója volt, akit elsősorban kedvtelése, természettudományos érdeklődése vonzott új és új tájakra, de aki mellett, hogy mindenütt, ahol csak járt, állat-, növény- és ásványgyűjteményét gyarapította, kiváló megfigyelő és könnyen barátkozó természetű ember volt, s élményeit alapos levelezésében osztotta meg nővérével. Írása néhány év múlva, 1800-ban, Görlitzben először német nyelven jelent meg, s csak 1887-ben adta ki a Franklin Társulat Budapesten, Berkeszi István fordításában.¹

A Felső-Lausitzból származó – drezdai születésű – gróf 1793-ban és 1794-ben járt a Magyar Királyságban, több helyen is: hosszabb időt töltött Pécsen és környékén, jól megfigyelhette Budát és Pestet, ahol több alkalommal is megfordult, s megismerhette és leírhatta a katonai határőrvidék viszonyait, mert gyűjtőszervevénye arra a vidékre is elvezette. Hofmannsegg szinte kivételnek számított a 18. században Magyarországra utazó és benyomásait megfogalmazó személyek sorában, hiszen nem korábban szerzett ismereteket ismétlő, nem előítéletek mentén, a propaganda hatására feljegyzéseket készítő, hanem valóban a saját benyomásai alapján ítéző, véleményét megfogalmazó utazó volt.²

Az egyik legmeghatározóbb élményt Hofmannsegg magyarországi utazásának elején, saját hibájának következményeként tapasztal-

Hofmannsegg
érzékenyen figyelte
az utazásai során
látottakat, tett találó
észrevételeket
társadalmi csoportokról
is, természetesen
azokról a személyekről
tudott bővebben írni,
akikkel hosszabb időt
sikerült együtt töltenie.

hatta meg. 1793. június 23-án indult el Bécsből, s Buda érintésével utazott tovább Pentelére, Mohácsra, Baranyavárba, ahol azonban úti okmányok hiányában kísérőivel együtt letartóztatták és Pécsre vitték: „... én embereimmel és holmijaimmal együtt egy boltozatos földszinti szobában ülök, mely kívülről el van rostélyozva. Ajtóm előtt két huszár jár fel és alá, pengetve kardjaikat, sarkantyúikat és fegyveröket. Mint gyanúst feltartóztattak, elfogtak, fogságba tetek; ki sem mehetek a szobából, és ennek senki sem oka más, mint bécsi bankárom, a ki biztosított, hogy semmiféle útlevele nem lesz szükségem. Legalább én gondolkoztam volna jobban, a követünkhöz kellett volna mennem, de ahoz beteg voltam és rosszkedvű.”³ A kezdeti kellemetlenség a napok múltával egy kedvező pozitív tapasztalatnak adta át a helyét. Egyrészt kiderült, hogy a távolról jött utazó megértést és segítséget kapott a helybeli megyei vezetőktől, s a jóindulatot a megismerkedést követően a baráti közeledés váltotta fel. Nem börtönben tartották fogva, hanem egy fogadó földszinti szobáját kapta meg, ahol mindennel kiszolgálták, csak ajtaja elé állítottak „két zöldruhájú, flintás kardos” urat, de ötnapi fogsága második napján már Petrovszky alispán vitte magával ebédelni, majd „pedig egy sétára a városon kívül”, s vendégségbe az alispán testvéréhez.⁴ Egy filozófiaprofesszorral is megismerkedett, s az aljegyző társaságában egy szász családjához látogatott el, s kedvező véleményt fogalmazott meg a „született párisi nő” feleségről: „Wächtlernének a természetrajzból, s kivált az ásványtanból igen alapos ismeretei vannak...”⁵ Leírta a nemesi megye gyűlését is, ahol a bírói fórum előtt neki is személyesen kellett megjelennie. A kényszerű fogság július 26-án ért véget, amikor levelet küldött Schönfeld bécsi követnek, a bankárának s Budára Podmaniczky bárónak, hogy az engedélyeket megszerezhesse. Már szabadon járhatott a városban, ahol többeknél vendégeskedett, jól tartották, s bár maradt ór az ajtaja előtt, az inkább biztonságát szolgálta. Végül augusztus 6-án nyerte vissza teljesen a szabadságát, amikor a táblabíró közölte vele az igazoló iratok megérkezését. Szeptemberben a fogadóból egy kétszobás bérelt lakásba költözött át, s még a szüretet is Pécsen töltötte, amelynek tanulságait úgy foglalta össze, hogy a környék szőlőtermesztése nagy lehetőség. „Mily kitűnő lehetne az, megmutatja néhány birtokos, kik oly jó minőségű bort állítanak elő, hogy akár a tokajival vetélkedik.”⁶

Hofmannsegg maga úgy értékelte az 1793. évi pécsi, kényszerű pihenőt, hogy „az itteni csendes életmód nekem nagyon megtetszett [...] valóban szerencsés vagyok, hogy éppen ilyen helyen lettem letartóztatva”.⁷ Az eljárást is emberségesnek és helyénvalónak találta: „az egész dolog szorosán a törvény szerint, tehát szigorúan, de mégis emberségesen és pártatlanul intéztetett el. Nem tudom eléggé dicsérni az intézők szorgalmát, kik az én ügyemben nekik átadott okmányokat oly hamar elintézték s a kik minden oldalról igyekeztek azt könnyen megérthetővé tenni s a netáni ellenvetéseket már előre is megcáfolni. Csodálatos ama gyorsaság is, melylyel a sürgönyök ide-oda küldettek, pedig az elintézéshez is csak kellett idő. [...] hasonló esetben akárhol, még a legrendőribb államban sem lehetett volna ilyen, vagy legalább jobbat várni. [...] Nálunk egy idegen ember nehezen is találna olyan fogadtatást, mint én ez igen közepszerű kis vidéki városban, még nehezebben akadna oly sok jó házra és asztalra, minőt még fővárosban is keveset találhatni.”⁸

Mivel a gróf sokat és különféle módon utazott, véleményének az utazási lehetőségeket illetően is több ízben hangot adott. 1793 júniusában, Budára utaztában még a magyar postakocsi-szolgálatot dicsérte, amely valóban jelentős elő-

relépést mutatott a század folyamán, beleértve a személyszállítást is, amely természetesen legelőször Bécsset kötötte össze Pozsonnyal és Budával, majd Kassával. Az 1770-es évektől a Temesi Bánságot vagy Nagyszebent is el lehetett érni postakocsival.⁹ A szász gróf bizonyosan nem delizsánsszal utazott, mivel csak két nap alatt tette meg az utat, ahogyan a rendszeres postakocsijarat. „Lehetetlen jobb postai szolgálatot kívánni is, mint ebben az országban van. Többször megtörtént, hogy a lovakat hamarabb felváltották, mint a mennyi idő alatt a kerekeket megkenhették és sohasem történnek, mint nálunk, késedelmezések s aztán bocsánatkérések, hogy a lovak nem voltak idehaza s több efféle. Csak ilyen intézmény mellett lehetséges két nap alatt, és pedig reggeli 5 órától esti 9-ig tartó utazás után 36 mérföldnyi utat megtenni, mert ilyen messze van Buda Béctől, mégis a második nap este már ott voltam.”¹⁰

Novemberben Pécsről Budára azonban már fogadott parasztszekeret vett igénybe, amelyen egy fiatal magyar útitárssal utazott, több közös úti célú szekér társaságában, s jelentősen kevesebbet fizetett, mint a Budára menő úton. Ezt a módszert fél évvel később is alkalmazta, amikor a Duna és a Tisza összefolyásának területén kialakult mocsarakhoz látogatott. A határőrvidékre továbbutazva azonban már az ún. előfogatot vette igénybe, amelyről részletesen beszámolt, s még ajánlotta is mint költségtakarékos utazási módot az utazni vágyó idegeneknek. Igaz, ahogyan leírta az előfogat megszerzési módját, az inkább a magyar viszonyokat, azoknak főleg ellentmondásait és kiskapuit kiismerő és azokat a maga javára alaposan kihasználó emberre vall. Miközben ugyanis helyesen ismerte el, hogy a hatóságok a korábbi visszaélések miatt elsősorban a hivatali ügyben eljárókra kívánták a parasztok kötelezettségét felhasználni, ő maga éppen a helyi vezetők (megyei alispánok, falusbírók, jegyzők) hiszékenységére utal, ami révén a fogat megszerezhető. A következő módot ajánlja: „egy út erre nézve az, hogy ha valódi utalványt nem kapott, legalább arra törekszik, hogy az első állomásig kapjon valakitől előfogatot s ott aztán bizonyos nyílt bátorsággal kívánja, hogy újat adjanak. Ez a falukon még megjárja, mert ritkán néznek utána a dolgoknak, de a városokban [...] nehezebben megy...” Azt természetesen mondja, hogy a borralaló jár, „hogy az embert jól kiszolgálják, a falusi bírónak és a parasztnak éppen annyit kell adni, mint a postakocsisnak...”¹¹ 1794 tavaszán maga is élt a leírt lehetőségekkel, június 30-án Pécsen ugyanis elment az alispánhoz, s előfogatot kért, amit meg is kapott.¹²

A pesti közlekedésről, különösen a jeges Dunán való átkelésről is leírást adott, s nem tartóztatta magát nagyon a véleményalkotásban: „a hajóhidat az egész éven át használják egész télig, míg a jégzajlás kezdődik. Ekkor tehát el kell bontani, nehogy a jég kettészakítsa, a mi különben úgy is elég gyakran megtörténik, mint pl. ezelőtt tizennégy nappal is. Ha már egyszer a hajóhid szét van szedve, akkor csak tavasszal állítják vissza, midőn a jégzajlás megszűnt. Időközben a repülőhidat, vagyis az ún. hidast használják, de ezt sem mindig, és ha jég van, éppen nem. Ezután már csak csónakkal lehet oda vagy visszautazni. – Míg a jég gyenge, addig az utazás nagyobb csónakkal történik; egy-egy csónakba 30-40 ember fér s rendszeren négygyel közlekednek. Ha az átkelést az úszó jégdarabok nem akadályozzák, úgy öt perc alatt a másik parton lehetünk; de ha jégár van, úgy az átkelési időt épen séggel meg nem határozhatjuk. Egy óráig, sőt tovább is eltarthat, olykor a jégdarabok több száz lépésre is magukkal ragadják a csónakot a folyamom. Néha erősen megakad a csónak a jégdarabok között s csak hintázó mozgás által lehet közülközök menekülni, mit az utasoknak közösen kell

végrehajtaniok. Ha a jégzajlás még erősebb, úgy csak egészen kis csónakkal lehet átkelni, a melybe alig egy-két ember fér s ezeknek is le kell feküdniök. Ha útközben egy nagyobb jégtáblához érkeznek, kiszállnak, a csónakot a jégtáblán átvontatják s a másik oldalán ismét a vízbe eresztik, különben pedig igyekeznek a jég között úgy átvergődni, a mint csak lehet. Ez azonban eltarthat két vagy három óráig is, s hozzá, kivált még éjjel, igen kellemetlen, veszélyesnek is látszik, de alig ha lesz az, mivel szerencsétlenségről még nincs példa. Nálunk nehezen szánna reá magát valaki ily utazásra, míg itten gyakran egy bál miatt megtörténik. Végre ha megállott a zajlás és átfagyott a folyam, a jégen át járnak gyalog és kocsin úgy mint nálunk. Az éghajlat és a folyam szélessége aligha megengednék ezt, ha nem lennének a folyamon szigetek. Egy pár hideg nap, mely alatt erősen fagyott és havazott, ezelőtt 14 nappal megindítja a jégzajlást és kettészakítja a hajóhidat; ezért szétszedték, ámbár azóta enyhe időjárás állott be, mely ismét elolvasztott mindent. Azért írom meg neked ezt a téli vízi utazást, mivel alig hiszem, hogy Európának többi fővárosai valamelyikében így lenne.”¹³

Hofmannsegg pécsi tartózkodása a mindennapos vendégségek sorozata volt (Koller kanonoknál, egy Gaszner nevű aljegyzőnél, Szily aljegyzőnél, Reding professzornál, akitől könyveket kölcsönzött, Petőné asszonynál, Dórynénél stb.), amelyek után a kiváló megfigyelő levélíró részletes jellemzését adta vendéglátóinak, különösen a számára olyan szimpatikus fiatal asszonyoknak. Egy Czinderyné nevű hölgyről többször megemlékezett, aki „Egy teljes nagyvilági úrnő; eszes és tág ismeretei vannak még az irodalom és a nyelvészet terén is”. Az ő lakásán sakkoztak, s műveltségét jellemzi, hogy „egy néhány könyvet is előhozott kicsiny, de kedves és hozzá eléggé értékes könyvtárából”.¹⁴ Czinderyné a társaság kedvence volt, egy Marchour nevű ezredes ötven lámpás kivilágítást rendeztetett a tiszteletére, amelyet a kávéházban megjelenő, díszes öltözetű vendégek is megtekintettek, „tizenkét hölgy között volt egynéhány igen csinos és művelt. Egy pár már francia negligébe vetette magát, másoknak vegyes öltözetök volt, de a legtöbb magyar ruhát viselt.” A kivilágítás volt a nap fénypontja, mert a vasárnap Czinderynénél ebédelő, vidékről érkező vendégeknek egész délutánra programjuk volt „egy kertben ozsonnáltak, itt fagylaltoztak”.¹⁵

A természetbúvár gróf pécsi kényszerű tartózkodása idején többször volt bálban, ahol maga is táncolt, de napjainak leírásakor megemlíttette, hogy szorgalmasan fest (az egyik napon éppen legyezőkre „czifraságokat”), az alispánnal sétakocsikázik, kedélyes beszélgetésekre vendégeket fogad. Mivel kölcsönkapott egy zongorát, szívesen játszott rajta, vagy az „olvasásban gyönyörködött”.¹⁶ A kivilágítás napján, július 28-án elvitték egy összejövetelre, ahol „körülbelül százan voltak, de mindenféle rendű és rangúak, mivel a bál nyilvános volt”. Az egyébként igen elégedett grófnak – akinek a jelen este is szinte álomnak tűnt, a „két díszöltönyös úrnő között” eltöltött vacsorával – ez esetben is módja nyílt a hazájával való összevetésre, amely során komoly kritikával illette a résztvevők viselkedését, s ebben bizonyára szerepet kapott rangja, szemlélete is: „Nekem úgy tetszett, hogy még a legalantasabb kézmíves-osztály is képviselve volt. A terem igen nagy, talán van olyan, mint Drezdában a Hôtel de Pologne hesseni terme, és szépen fel volt díszítve. Némelyek valczert táncoltak, mások fel-alá sétáltak, a mi igen rendetlenül vette ki magát. A zene üteme igen gyors volt, a tánczosok vadul lejtettek. Ily módon elveszti a tánc ama kis gráciát is, a melylyel lassúbb mozgásnál még bír.” A kritika ellenére Hofmannsegg is talált magának három jó táncpartnert, a többségről azonban megjegyezte, hogy „kivált a férfiak, rosszul

táncolnak.”¹⁷ Egy ún. Damendiner leírásakor tett megjegyzéseket a viseletre, amelyről megállapította, hogy „német öltözetet nem lehet itt látni, kivált hivatalbéli emberen nem [...] itt Magyarország szívében a férfiak mind magyar divat szerint öltözködnek, azaz éppen úgy, mint a huszárok. Hosszú nadrág, magyar csizma és vagy egy rövid bekecs, vagy egy hosszabb mente, de ez csak díszöltönyül szolgál... A nadrág és a bekecs többnyire egyszínűek, és vagy selyemből, vagy posztóból készül.”¹⁸ Sajátos, hogy 1794 tavaszán – a kellemetlenségeket elkerülendő és a helyzetbe beletörődve – mégis magyar öltözetet vásárolt magának, földet érő kardot viselt, csizmájába kapcát hordott, ahogy leírta: „az idevaló nemzeti ruhát öltöttem fel, de a lehető legolcsóbbat. [...] Most úgy vagyok öltözködve, mint egy huszár, csakhogy ízléssel.”¹⁹

Úgy tűnik, nem csupán Fridrich nevű vadászának gyengélkedése, hanem a jó társaság volt az oka – amelyért utazásának későbbi szakaszában is visszatért ide –, hogy az engedélyek megszerzését követően 1793 őszén még novemberig Pécsen maradt. Megjegyezte ugyan, hogy „a város maga a kicsinyek közé tartozik, és mégis, ha a nemesség összejön, [...] vagyunk százan is, kik között négy-öt ház van olyan, melynek egyenkint hat, nyolcz, tizezer tallér évi jövedelme van, s ezt el is költik”, vagyis kellemesen érezheti magát benne. Az egymással összetartó néhány családnál „reggeli 10 órától kezdve akármikor megfordulhat az ember, és biztos lehet, hogy nemcsak szívesen látják, hanem szívességeknek tekintik látogatását. A családi asztalok oly jól és gazdagon vannak berendezve, hogy több váratlan vendég sem okoz különbséget, én valóban háromszor sem ettem oda-haza... 10-12 tál igen jó étel még csak közönséges étkezés, ez fölér a mi díszbédéinkkel, egy jól rendezett Damen-diner-n pedig legalább is 24 vagy még több tál is kerül az asztalra, s felér egy miniszteri díszbédédel. [...] A szórakozásnak egyik neme még, a mely nálunk nem dívik, az ozsonnálás. Ilyen alkalmakkor a meghívottak délután négy órakor egy kertben, vagy más kellemes helyen összejönnek, s 5-6 óra között hideg ételeket esznek állva, vagy járkálva, kinek hogy tetszik.”²⁰

Amit Pécsen még nagyon értékelt, azt Budára utazása közben már kritikával illette. A „nemzeti vendégszeretetet” az utasokra nézve igen előnyösnek tekintette, de „minden vadnép jellemző vonásának” értékelte: „Nem lenne könnyebb, mint néhány ismeretség útján egy évig vagy tovább is ingyen élni vagy utazni Magyarországon. [...] Ez leginkább onnan van, mert fölöslegesen sok az életszükséglet, kivált vidéken, és semmi értékök nincs. [...] E jólét és olcsóság kevésbé származik a túltermelés, mint inkább a kivitel csekélysége következtében. [...] *Tevékenységgel és jó intézkedésekkel Magyarország egyike lehetne Európa legelső országainak, ennek azonban ez idő szerint áthághatatlan akadályok vannak az útjában, melynek nagyrészt maga a nemzet az oka.*”²¹

A fővárosban Pesten és Budán is volt bálban, mindkét helyen a pécsinél jelentősen nagyobb, 600-800 fős báltermekről emlékezett meg. A pesti mulatságokat a középosztály jelentős száma és az egyetemi ifjúság jelenléte miatt „vigabaknak” látta. Ezekon az álarcos bálakon – ahol a maszk viselése egyáltalán nem volt kötelező – szintén a női nem szépsége varázsoltta el, s erre a jelenségre még magyarázattal is tudott szolgálni: „A feltűnően szép phantasia-maszkok igen ritkák, hanem annál gyakoribbak a szép arcok és alakok. Nem emlékezem, hogy a világ valamely helyén egyszerre ennyi sok szép nőt lehetne együtt látni, mint itt. Drezda és Lipcse e mellett elbujhatnak. S azonkívül alak és szín annyira különböző és változó, hogy mindenféle ízlés megtalálhatja a magáét. Ez alkalma-

sint a különböző nemzetiségek serege következtében van így, melyek Magyarországon együtt élnek.”

A nőkkal ellentétben nagy ellenérzését nyilvánította ki a férfiak fegyver- és sarkantyúviselési szokásaival kapcsolatban, aminek nem sok értelmét látta. „Mivel a sarkantyú a nemzeti viselethez tartozik, tehát az álarcosbálba is sarkantyús csizmával jönnek. Természetes tehát, hogy kivált az itteni igen heves táncz közben sok ruhát összetépnek s a nők bokáit meg-megsértik s habár belátják ennek illetlen voltát, még sem hagynak fel vele. Azonban meg kell vallanom, hogy vannak, kik részben a hosszas gyakorlat következtében annyi ügyességre már szert tettek, hogy fölfegyverzett lábaikkal sem tesznek kárt tánczosnőkben, részint – kivált a belátóbbak – oly sarkantyút viselnek, mely már alakjánál fogva sem árthat. – Kevésbé tartom megbocsáthatónak azt a szokást, hogy fegyverrel is jönnek az álarcosbálra. Mivel a nemesnek egyedül van ama joga, hogy kardot viselhet s ettől semmiféle alkalommal sem akar megválni, tehát ekkor is élni akar jogával. Te tudod, hogy az idegenek, kik a mi zöld termünket akarják megnézni, kötelesek előbb, nehogy valamiben kárt tegyenek, oldalfegyveröket, botjaikat az előteremben letenni. Midőn gróf Zichy országbíró néhány évvel ezelőtt Drezdában volt, tőle is ezt kívánták, mire ő azt felelte, hogy egy magyar még soha nem tette le a kardját, s inkább visszament volna, ha – tekintettel állására – ezt nála meg nem engedik. Ezt ő maga beszélte el nekem.”²² A báli táncokat itt sem találta különösen érdekesnek, csak a magyar táncra hívta fel a figyelmet: „Ez egész sajátságos táncz. A zene minden más zenétől nagyban különbözik, igen érzésteljes, gyakran lágy, majd megindító. A cigányok híresek arról, hogy a legjobban huzzák s én mindenkor nagy gyönyörrel hallgattam. A táncz hasonlít a kozákokéhoz, de a sarkantyú pengése elengedhetetlen kíséretül szolgál. Sajátságos az is, hogy néha egyedül férfiak tánczolnak együtt, ketten vagy többen is. Sok ügyesség kell hozzá, hogy a szükséges mozdulatokat megegyék a nélkül, hogy sarkantyúikkal egymást meg ne sértsék. E táncz tehát egyik oka annak, hogy a sarkantyú még az álarcosbálon is elengedhetetlen.”²³

Budán és Pesten színházban is járt, de nem tartotta azokat különösen érdekesnek. „A színház, melyet szintén ez estén látogattam meg (a Rondella a Duna parton, a pesti színészet otthona), kicsiny, sötétes és alkalmatlan.”²⁴

Természetes, hogy a várszínházról alkotott pozitívabb véleményt, mert ott hallott operát előadni, ami – mivel maga is énekelt – jobban megragadta. „Az itteni színház elég szép, körülbelül olyan, mint a drezdai, mégis valamivel kisebb. Szereplők és énekesek egészben véve középszerűek, némelyek nagyon jók, mások nagyon rosszak. Egy nap itten játszanak, másnap Pesten, de ez utóbbi helyen a színház berendezése nyomorúságos. Akkor nap, midőn Budán színművet adnak elő, Pesten magyarul játszanak. Leginkább nagy és csupa jó darabokat játszanak. Legfigyelemreméltóbb a Varázsflauta előadása. A basszushangra, mely pedig ez operánál nagyon lényeges, a legjobb énekesek egyike van itt, a minőt eddig életemben nem hallottam, s hozzá ez énekes még magas tekintélyes férfiú is, a ki mint a nap papja rendkívül jól veszi ki magát s e szerepet nem is lehetne már jobban betölteni.”²⁵

Ami Hofmannsegg grófnak egyáltalán nem tetszett, sőt egyenesen felháborítótnak tartotta, az a mai Bazilika helyén vasárnaponként ökörrrel, medvével, kossal, tigrissel stb. bemutatott állathecc volt. „Oly barbárnak tetszett nekem mindig ez a szórakozásnem és mégis elhatároztam magamat, hogy életemben legálább egyszer megnézem. Az amphitheatrum, a melyben tartatni szokott, egy ke-

rek épület, melynek közepén egy egyengetett térség szabad ég alatt van, ez körülbelül 40-50 lépés átmérőjű lehet. [...] Végre jött a bika, melyet már arról fel lehetett ismerni, hogy szarvain két fagolyó volt, nehogy a vívót átszúrja; így csak döfhetett. E bikát is különféle úton módon feldühösítették, végre fellépett ellenében a heczmester, ki trikóban volt, bőrnadrág rajta, kerek kalapja zöld tollakkal volt díszítve s angol csizmák a lábain. [...] A heczmester a helyett, hogy elkerülné, kiválasztja a kedvező alkalmat, s midőn a bika épen döfni akart, megkapja balkezevel a balszarvát, s fölveti magát a bika baloldalára s jobb kezével mindjárt megragadja a jobb szarvát is, így hurczoltatja magát egy ideig a bikával, kötekedik vele, a mennyire csak lehet. Erre jobb kezével a csizmaszárába nyúl a kés után, kihúzza s a bika szügyébe mártja, mire ez abban a pillanatban összeesik. Ez a veszély, a gyilkolásnak ez a neme, a vér, a haldokló állat – uram isten, miképen lehet e fölött mulatni, és még ezért pénzt kiadni. Kis összeg ugyan, de elég lenne egy éhező családot egy, sőt több napra is fentartani. Én az ókori pogányság maradványának tekintem e játékot, melyet keresztény államokban nem kellene megtérni...”²⁶

Hofmannsegg érzékenyen figyelte az utazásai során látottakat, tett találó észrevételeket társadalmi csoportokról is, természetesen azokról a személyekről tudott bővebben írni, akikkel hosszabb időt sikerült együtt töltenie. Pécsen, amely püspöki központ volt, kapott információkat az egyházi méltóságok jövedelmi viszonyairól is: „Eszterházy püspöknek hatvanezer forint évi jövedelme van, s ez mind fekvő jószágból. A káptalannak szintén igen szép birtoka van, de a falusi lelkészeknek helyzete rosszabb, mint nálunk, ritkán van egynek, több évi jövedelme, 300 tallérnál.” Koller kanonokról, akivel jó barátságba került, s akit egyetlen, saját háztartást vezetőként emlékezett meg, igen kedvező képet festett, „okos, tanult férfi, a minő akárhol is becsülendő, kivált itt, hol az ellenkezőnek annyi példáját láthatni. [...] Hét nyelvet egész jól beszél, pedig ezek egymástól eléggé különböznek, mint a magyar, német, latin, franczia, olasz, tót és rác.”²⁷ Sajátos, hogy itt olvasunk először arról, hogy a gróf magyarul tanul – amelynek szép csengésében már három évvel korábban, Pozsonyban gyönyörködött –, ami kétségtelenül a szimpátia és a kíváncsiság jele, de a jó nyelvérzékű és a hasznoságot is helyesen felmérő ember sajátja. Különösnek tekintette, hogy „a közönséges nép épen oly jól beszél a nyelvet, mint az előkelők, sőt még tisztábban, mert ezek idegen szavakat is nationalizálnak”.²⁸ A következő év utazásaiból már az eredményességet is megtudjuk, hiszen a határőrvidéken magyarul is próbálkozott, de ott már az új nyelvet, a rácot tanulta.

A budai és a pesti társadalomról több helyen is írt, a nemességről – amelyet némileg elfogultan ítélt meg – részletesebben, egyes, számára fontos képviselőikről kiemelten is. „Mindkét városban külön körülbelül 50 000 ember lakik,²⁹ a nemesség mindkettőben szétszórva lakik, de mégis többen vannak Pesten és gazdagabbak is, így pl. a fiatal gróf Károlyi évi jövedelme háromszázezer forintra megy. Ötvenezertől százezer forintig terjedő évi jövedelem valami nagyon közönséges. Mindkét helyen vannak országos hivatalok és még másfélék is, de a legtöbb mégis Budán van és pedig a várban, mely egymagában is egy várost tesz ki a hegyen. [...] A helytartóság, vagyis a kormány, a legfőbb politikai hatóság a várban székel, tehát a helytartótanácsosok is. Ennek elnöke Judex Curiae³⁰ nevet visel s a közéletben is úgy hívják, ez gróf Zichy³¹ [...] Ő az első ember a városban a nádor után – olyan, mint nálunk az első miniszter. Háztartása is a legelső minden tekintetben, én legalább is 3-4-szer vagyok itt hetenkint. Utána jön az

alelnök, gróf Haller,³² kinél szintén igen jókedvű s épen nem tartózkodó urakat lát az ember.”

Báró Podmaniczky neve már korábban is előfordult, hiszen ajánlólevelet hozott hozzá, s az engedélyek megszerzésében is szerepet játszott. Természetes, hogy Hofmannsegg felkereste őt, az ismeretségből barátság alakult ki közöttük. Már első jellemzése is nagyon pozitív volt: „...kicsiny, púposhátú férfiú, de még sem kellemetlen kinézésű, hanem tele ésszel, tudománnyal és képességgel... Göttingában tanult, azután Európa legnagyobb részét a legalaposabban átutazta, igen sok nyelvet beszél, s a mint megítélni képes vagyok, mindegyiket jól; meszerien játszik a zongorán, alaposan érti a zenét, nagy látóköre van a tudomány, művészet, irodalom, politika és kereskedelem terén és helytartó tanácsos a kereskedelmi osztályban, hozzátartozik a színház is. Ily jeles tulajdonságok mellett mulattató s azért rendkívül szeretik is. Nem kívánhattam volna magamnak jobb ajánlást.”³³

A gyakran látogatott főnemesi házakról kiemelten írt nővérének, érezhetően nagyon jól érezte magát ebben a környezetben, így kritikai észrevételei is kisebb számúak s jelentéktelenebbek: „Most megismertetek néhány házzal, a melyekben megfordulok. Először is a gr. Zichyével. Ez egy szép, igen okos, élénk férfiú, körülbelül 40 éves, tehát még igen fiatal az ország első állására. A legfontosabb ügyek az ő vállain nyugosznak, de ezt észre sem lehet venni, oly jókedvű és gondtalan a társaságokban. Igen szereti a zenét is, maga is szépen énekel s minden szép operának a partitúrája megvan nála. [...] Felesége született Khevenhüller hercegnő, magas, igen szép természetű. Igen szép, kifejezésteljes arcza van, igen művelt modora s hozzá magas és szép hangja. Igen sokat ír, olvas és dolgozik, kivált köt és pedig a legnagyobb tökélyvel, mindenben igen pontos és rendes. Egy rakás szép gyermekök van s ezeket igen jól nevelik. Már állásuk hozza magával, hogy nagy házat vigyenek. Egy idő óta minden kedden és vasárnap estén vacsorán vagyok náluk, körülbelül huszonegyed magammal, többnyire ugyanazok vagyunk mindig. Hét órakor szoktam odamenni, nyolczkor mindnyájan együtt vagyunk, a legtöbbet játékhöz ülnek, a hölgyek kézimunkával foglalkoznak, néhányan a zongorához is ülnek s játszanak kiki a hogy tud. [...] E házban a legmagasabb francia társalgási hang uralkodik. A grófnő maga Párisban nevelkedett, huzamosabban időzött a királynéval a francia udvarban s ennek következtében kitűnően beszél francziául, de – mint itten általában – rosszul németül. Ellenben a gróf Haller házában egészen német szokások uralkodnak. A gróf maga igen szorgalmas és ügyes munkás, hivatalában igen buzgó, de azért társaságban is kellemes. A grófnő is jó asszony, víg, fesztelen – leginkább otthon, azért szívesen lát magánál társaságot. [...] Még sehol nem vettem úgy hasznát kevés zongoratanulmányomnak, mint itten.”³⁴

A téli budai vendégeskedés után, februártól kezdődő pécsi tartózkodását követően 1794 nyarán utazott el a mocsárvidék feltérképezésére, s eljutott a határvidékre is. A történelmi múlt iránti érdeklődés lehetett az oka – amely a korabeli magyar utazóknak is sajátja volt –, hogy Belgrádban elmeséltette magának az ostrom történetét, s a nagyszámú görög és szerb lakosságról is megemlékezett. Pancsován meglátogatta a helyi dandárparancsnokot, akitől hasznos híreket tudott meg, ezért fogalmazta meg üzenetét: „minden utasnak ajánlhatom, hogy (a hatóságoknál) a jelentkezést el ne mulassza”.³⁵ E vidéken egyik rácsodálkozása az volt, hogy német területektől távol „ily vad határhelyen egy kis városkában teljesen német szokásokat, német építési modort és nyelvezetet talál az ember”.³⁶

Másik megrendítő élménye a rablóvilággal vagy legalábbis rémképével való találkozása volt. A Fehértemplomtól Mehádiáig tartó hegyvidéki utat katonai kísérettel, vadászával felfegyverkezve tette meg, mindezt azzal magyarázva, hogy „oly vidék, melyen 5-6 órai út közben az ember senkivel nem találkozik, egy hegyláncz közepén, valódi paradicsoma a rablóknak”. Kapott bőven előítéletektől sem mentes tájékoztatást az előforduló esetekről, amikor az útonállók utazókra, a vidék falvaira, de főleg kereskedőkre támadtak rá, arra kényszerítve őket, hogy „csalásból szerzett vagyonuk egy részét nekik átadják”. Végül minden baj nélkül vészelték át az utat, de a kaland, a személyes biztonságért érzett félelem különleges színben tűntette fel a határőrvidéki látogatást. Ezzel a hírrel Hofmannsegg is erősítette a német olvasók számára azt a hitet, hogy Magyarországon az utazóknak tartaniuk kell a rablótámadásoktól, igaz, ő ezt a jelenséget csak a déli, törökkel határos területeken tapasztalta.³⁷

Hofmannsegg szeptember végén már Temesváron járt, ahonnan Szebenbe kívánt elutazni, de ahová végül mégsem látogatott el. Az a hír érkezett ugyanis, hogy még Mehádiában valaki kémkedéssel vádolta meg, ezért Bécsbe utazva kellett mentenie magát. A kellemetlenségek ellenére a gróf úgy értékelte, hogy Magyarországon kellemesen lehet tölteni az időt s itt jó társaságot és elfoglaltságot találni. Kritikai megjegyzései a kihasználatlanul hagyott lehetőségekre és az általa tapasztalt elmaradott szokásokra vonatkoztak. 1794 decemberében azzal indult végleg haza, hogy magyarországi útja „hasznosan és boldogan végződött”.³⁸

■ JEGYZETEK

1. Johann Centurius Hoffmann von Hofmannsegg: *Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Gränze*. Görlitz, 1800. http://digital.slub-dresden.de/fileadmin/data/358286964/358286964_tif/jpegs/358286964.pdf A letöltött digitális változat a Sächsische Landesbibliothek Dresden példányáról készült (letöltve 2017. szeptember 24.). A nem teljes magyar fordítás kiadása: *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. Németből fordította és bevezette Berkeszi István. Bp., 1887. 4. A bevezetőből derül ki, hogy a gróf nővére egy Kleist nevű „porosz huszárszázados felesége volt”. Ugyancsak már Berkeszi leírja, hogy a bécsi és brünni leveleket kihagyta, a számára unalmasnak tűnő vadászatok és természeti leírások mellett. Uo. 8.
2. Poór János: *Gróf Hofmannsegg utazása a XVIII. század végi Magyarországon*. Elektronikus Periodika Archivum (EPA) Budapesti Negyed 4. (1994/2) <http://epa.oszk.hu/> (letöltve 2017. szeptember 24.). Szemelvényeket közöl a gróf Budára és Pestre vonatkozó feljegyzéseiből, de a közlemény előtt utal a korabeli német véleményekre, a röpiratokra és pamfletekre is.
3. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. Németből fordította és bevezette Berkeszi István. Bp., 1887. 21–22. Az 1766-ban Magyarországon járt Jean Claude Flachet lyoni utazó szintén arról számolt be, hogy „az utasoktól [...] mindig ütlevelet kérnek”. A gróf tehát valóban kaphatott volna erről a szokásról hírt, ha alaposabban tájékozódik. Krász Lilla – Kurucz György: *Úton lenni a 18. században: Utak, emberek, szokások Magyarországon és Európában*. História 2000. 1. sz. (32–35.) 35.
4. Uo. 26, 28.
5. Uo. 31.
6. Uo. 52–53. November elsején még onnan értékelte a helyi szőlőfajtákat és a szüretet, valamint a szőlődézsma szolgáltatását is: „Bár a szőlő jobb volt, mint a mi közönséges hegyeinken, de éppen nem olyan jó, mint a mi kerti szőlőnk s nem is oly különböző fajúak. Habár az egész környék szőlőhegyekből áll, míg a szüretnek vége nincs, nem lehet szőlőt venni, mert addig senki sem szedhet le, míg a papok a magok tizedét s az uraknak a kilenczedet meg nem kapják.” A kocsmák borát azonban ihatatlannak tartotta, igaz a vörös borból „néhány háznál azonban igen jó is található”.
7. Uo. 45.
8. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. i. m. 46, 47.
9. 1752-ben már elindult a delizsánsz, a gyorskocsijárat is. Kulcsár Krisztina: *Úton, útfélen – közlekedés a 18. században*. http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/uton_utfelelen_kozlekedes_a_18_szazadban.html (letöltve: 2017. szeptember 28.). Idézi Hofmannsegg véleményét is.
10. Budán, 1793. július 3-án keltezett levele. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
11. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. i. m. 99–101. A megtakarítást jelentősnek mutatja: „míg egy postaló mérföldenkint 22 és fél krajcár, az előfogatos ló csak 7 és fél krajcár, tehát négy ló mellett mérföldenként éppen egy forint.” Uo. 100.
12. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. i. m. 103.
13. Budán, 1793. december 17-én keltezett levél. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
14. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben*. i. m. 36–37.

15. Uo. 39. Később leírta, hogy Czinderyné özvegyasszony, akinek évi tizenkétezer tallér jövedelme volt. Uo. 41.
16. Uo. 42, 44. Azt is megtudhatjuk, hogy „kevés idő óta egy közepszerű szintársulat is időzik itt” (uo. 49.), de semmi sem utal arra, látogatta-e annak előadásait.
17. Uo. 40–41.
18. Uo. 44. Az ebédnél azonban valamennyien ingujjban ebédeltek.
19. Uo. 98.
20. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben.* i. m. 49–50.
21. Uo. 58–59.
22. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben.* i. m. 80. A bálokon kevés fegyvert viselőt látott, mert szerinte a magyarok azt maguk is „kellemetlennek találják”.
23. Pécs, 1794. februárban Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
24. Budán, 1793. november 17-én kelt levele. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>, Szerinte ebben a pesti színházban tartotta Kelemen László társulata 1790-ben az első magyar nyelvű előadást. Hofmannsegg ezt nyilván nem tudta, ezért aztán objektíven fogalmazott a társulat teljesítményéről.
25. Budán, 1793. december 17-én keltezett levél. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/> A Várszínházat II József idején alakították ki a karmelita kolostorból.
26. Budán, 1793. november 17-én kelt levele. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
27. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben.* i. m. 54. Utalt arra, hogy „vannak püspökségek, melyek 80.000 tallér jövedelmet hoznak”.
28. Uo. 5 5.
29. Pest tényleges lakossága 20 704, Budáé 23 919 fő. *Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787.* Szerk. Dányi Dezső és Dávid Zoltán. Bp., 1960. 368.
30. Hofmannsegg tévedett, mivel a Helytartóságot a nádor vezette. A 14. században létrejött országbírói tisztesség a 18. század végén a nádor utáni legmagasabb méltóság. 1790–1795-ig Sándor Lipót főherceg volt az ország nádora és a Helytartótanács elnöke is. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
31. Zichy Károly gróf (1753–1826) 1788-tól országbíró volt, s akkor a Helytartótanács elnöke is, de 1790-től ezt a tiszteletet a nádor kapta vissza, majd az 1790/91-es országgyűlés egyik vezető politikusa. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
32. Haller József a helytartótanács katonai ügyekkel foglalkozó tagja volt. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
33. Podmaniczky József báró (1756–1823), helytartótanácsos, az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött kereskedelmi és tanulmányi bizottság tagja. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
34. Budán, 1793. december 17-én keltezett levél. Poór: i. m. <http://epa.oszk.hu/>
35. *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793–1794-ben.* i. m. 114–115. Belgrád környékét kedvező lehetőségek tartotta, mondván: „Ha e vidéket szorgalmas és iparos nép lagná, valódi paradicsom lehetne.” Pancsován egy bizonyos Tehernel tábornoknál járt, de leírta, hogy az egész Bánát „hadparancsnoka gróf Soro Temesváron székel.”
36. Uo. 117.
37. Uo. 118–120. Hasonló híradásokról írt az Északi-Kárpátok vidékéről Kulcsár Krisztina: i. m. http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/uton_utfelen_kozlekedes_a_18_szazadban.html
38. Uo. 142.

